

De broze relatie tussen gezondheid en milieu

World Health Organization, Our planet, our health, Genève, 1992.

Een goede gezondheid, zo blijkt uit het onlangs gepubliceerde *Sociaal en Cultureel Rapport 1992*, wordt tegenwoordig door de meeste mensen in Nederland gewaardeerd als het hoogste goed der goederen. Het moet hen dan ook tot tevredenheid stemmen dat nooit eerder de gemiddelde levensverwachting in Nederland zo hoog was als in 1990. Dit succes is voor een belangrijk gedeelte ingegeven door het wijdverbreide, want succesvolle 'paradigma van de hygiëne'. De nauwe relatie tussen een goede hygiëne en gezondheid moge bekend worden verondersteld: beschikbaarheid van gezuiverd drinkwater, regelmatige verwijdering van huisvuil en een goede persoonlijke lichaamsverzorging hebben niet het minst bijgedragen aan de huidige verschillen in levensverwachting tussen landen. Vandaar dat hygiëne en gezondheid van oudsher als twee kanten van dezelfde medaille worden afgeschilderd. Een verbeterde hygiëne brengt immers vanzelf een betere gezondheid met zich mee.

Dit paradigma van de hygiëne bereikte misschien wel haar hoogtepunt in de jaren zeventig toen ook milieuproblemen nog als 'milieu-hygiënische' problemen werden afgeschilderd en in Nederland zelfs een ministerie, althans ten dele, met deze naam getooid ging. Door het milieuvraagstuk hygiënisch te benaderen, zou ook deze problematiek wel beheersbaar worden. In deze vanzelfsprekendheid zijn echter de laatste tijd belangrijke bressen geslagen.

Geleidelijk is het inzicht gegroeid dat hygiëne en gezondheid wel eens op gespannen voet met het milieuvraagstuk zouden kunnen staan. De plasticberg in een moderne bedrijfskantine die mede veroorzaakt wordt door de voorschriften van de Keuringsdienst van Waren 'omwille van de hygiëne', is slechts een simpele illustratie van deze spanning op microniveau. Ook op macroniveau komen de beproefde recepten van

weleer geleidelijk in een ander daglicht te staan. Zo heeft bij voorbeeld de verbeterde gezondheidszorg in veel landen een nieuwe dreiging geïntroduceerd in de vorm van bevolkingsexplosies.

De spanning tussen hygiëne en gezondheid enerzijds en het milieuvraagstuk anderzijds was de aanleiding voor het installeren van een commissie Gezondheid en Milieu van de Wereld Gezondheidsorganisatie (WHO). *Our planet, our health* is het eindrapport dat de commissie uitbracht ten behoeve van de onlangs gehouden milieutop van de Verenigde Naties in Rio de Janeiro. Ná de Wereldbank, die eerder dit jaar het ontwikkelingsideaal in het perspectief van duurzame ontwikkeling plaatste¹, toetst nu ook deze commissie het belangrijke gezondheidsideaal aan mogelijke complicaties als gevolg van de milieuproblematiek.

Gezondheid versus milieu

In krap 300 bladzijden passeren de essentialia van het vraagstuk milieu en gezondheid in een mondiale context de revue. Volgens de meest veelzeggende tabel uit *Our planet, our health* bedroeg de levensverwachting van een Nederlands kind in 1990 maar liefst 77,2 jaar, meer dan twintig jaar versnijt met een Zambiaans kind, dat gemiddeld slechts 54,4 jaar voor de boeg heeft. Het rapport gaat uitvoerig in op deze schokkende, ongelijke verdeling van levenskansen en ziet hierin ook een belangrijke oorzaak van de duurzaamheidsproblematiek. Behalve dat armoede direct de levenskansen van mensen beïnvloedt, is dit tevens op indirecte wijze het geval doordat niet duurzaam omgegaan wordt met het milieu, waarvan men juist afhankelijk is. Andere paradoxale complicaties vloeien voort uit de verschillende tempi in bevolkingsgroei tussen landen. Vaak zijn het juist de armste landen die de hoogste groei-cijfers van de bevolking realiseren,

hetgeen ook verklaart dat met name deze kwestie als problematisch wordt gezien.

Toch, zo blijkt ook duidelijk uit het rapport, is de wijdverbreide mening in het Westen dat milieudegradatie alleen het gevolg is van bevolkingsgroei, misleidend. Zij berust op een te simpele voorstelling van zaken en op een inadequate diagnose. In sommige landen zijn milieuproblemen veel ernstiger dan op grond van de bevolkingsgroei mag worden verondersteld, terwijl andere landen juist opmerkelijk beter scoren dan gemiddeld. Hetzelfde geldt overigens voor de gemiddelde levensverwachting. Ook hier is geen sprake van een eenduidige relatie tussen arm, ongezond en een kort leven. Zo zijn Sri Lanka, China en Cuba voorbeelden van arme landen die goede resultaten boeken op gezondheidsgebied, veel beter dan andere landen met een vergelijkbaar inkomen per hoofd.

Nadat in twee hoofdstukken de belangrijkste problemen en uitdagingen voor het gezondheids- en milieuvraagstuk zijn geschetst, wordt in aparte hoofdstukken (3 tot en met 7) ingegaan op bekende, maar essentiële aspecten van het menselijk productie- en consumptieproces zoals de voedsel-, water- en energievoorziening, de industriële activiteit, de aard en omvang van menselijke nederzettingen en de spanningen die, in milieu- en gezondheidstermen, in dit verband worden opgeroepen. Eén van de belangrijkste milieuproblemen betreft de aantasting van essentiële elementen van ecosystemen in Westerse samenlevingen. Deze zijn vaak veel verder gevorderd dan menigeen denkt. Erosie, besmet grondwater en verdroging zijn bepaald geen typische armoedeverschijnselen. Dat laatste geldt echter wel voor met tal van bacteriën besmet drinkwater, dat in arme landen nog immer een hoge tol eist. Ook op het gebied van de energievoorziening en de industrialisatie is het juist de rijke Westerse wereld die voor problemen zorgt. Van de wereldwijde koolstofemissies per jaar namen de OESO-landen in 1987 maar liefst 43,5% voor hun rekening (met Oost-Europa te zamen zelfs 69,6%), en dat inmiddels al gedurende een groot aantal jaren. Ook de vaak niet zichtbare, en geleidelijke

1. Wereldbank, *World development report 1992*, Washington, 1992.

vervuiling door de verspreiding van allerhande gezondheidsbedreigende stoffen, zoals zware metalen en chemische stoffen, bedreigt op de lange termijn voornamelijk vooral de gezondheid in de rijkere landen. Bij elk van deze aspecten is een groot aantal aanbevelingen geformuleerd die nationale overheden ter harte zouden moeten nemen en waar, zo valt te voorspellen, geen enkele overheid het wel mee oneens zal zijn. Landen zouden er zorg voor moeten dragen dat elk huishouden een adequaat dieet ter beschikking staat, schoon water zou meer in overeenstemming met haar maatschappelijke waarde geprijsd moeten worden, emissies in de lucht dienen teruggedrongen te worden, enzovoort.

In hoofdstuk 8 komen nog kort aan bod de vele internationale milieuproblemen waarbij intergouvernementele overeenkomsten geboden zijn, zoals zure regen, de aantasting van de ozonlaag, de groeiende uitstoot van broeikasgassen, de export van chemisch afval en de aantasting van oceanen en biodiversiteit. Een en ander resulteert dan in hoofdstuk 9 en 10 in de formulering van een beleidsstrategie gericht op een "duurzame basis voor de gezondheid van allen" (blz. 252), gebaseerd op de principes van gelijkheid en participatie. Vier strategische elementen worden daarbij aangewezen, te weten preventieve planning, een versterking van de handelingsmogelijkheden, een verbreding van de rol van gezondheidsspecialisten en het toewerken naar internationale consensus.

De afruïl geïllustreerd

Zoals gesteld wordt in het rapport veel aandacht besteed aan de invloed van de menselijke soort op zijn natuurlijke omgeving en de terugkoppelingsmechanismen die bedreigend kunnen zijn voor de menselijke gezondheid op de langere termijn. Dat hier, met name in een internationale context, complexe *afwegingsvraagstukken* in het geding zijn, is niet altijd even duidelijk en wordt ook in dit rapport grotendeels weggepoetst. Ik noem in dit verband twee voorbeelden, die de laatste tijd veel aandacht hebben getrokken.

Milieu en demografische val

Enige tijd geleden stelde de ontwikkelingsarts King de mogelijke spanning tussen gezondheid en milieu op scherp met zijn waarschuwing voor de dreiging van een 'demografische val' in met name minder ont-

wikkelde landen². Als gevolg van vooral Westerse medische programma's, voedsel- en landbouwhulp is in veel van deze landen het sterftecijfer gaan dalen. Een navenante daling van het geboortecijfer is echter uitgebleven. Hierdoor dreigt op de langere termijn een ecologische ramp. Door de steeds groter worden de bevolkingsdruk valt een almaar groeiende kaalslag van ecologische bestaansvoorwaarden te vrezin. Toekomstige generaties dreigen hierdoor toch weer een stijgend sterftecijfer tegemoet te mogen zien, met het belangrijke verschil dat dan het milieu onherstelbaar zal zijn verwoest.

Milieu en vervuilende industrieën

Eerder dit jaar presenteerde de president van de Wereldbank, Summers, een variant op een suggestie van Tinbergen uit de jaren zeventig. Tinbergen stelde voor om arbeidsintensieve industrieën te verplaatsen ten einde daar de welvaart te verhogen. Summers bepleitte een expliciet beleid gericht op de migratie van sterk vervuilende industrieën naar ontwikkelingslanden. Dit zou ook welvaartsverhogend zijn omdat de gemiste verdiensten van toegenomen ziekte en sterfte in deze landen, vanwege de lagere lonen, nu eenmaal minder groot zijn dan in het rijke Westen. Hoe men ook tegen een dergelijk kosten-batenanalyse in termen van de huidige geldende 'marktwaarde' aan moge kijken, het ontwikkelingsvraagstuk wordt zo wel wat al te sterk tot een optel- en aftreksom in geld versimplificeerd³, het is heel wel denkbaar dat dergelijke tendenzen zich automatisch af gaan spelen als het rijke Westen zijn milieupolitiek aanscherpt.

Afwegingen blijven geboden

Hoewel voor velen alleen al het plaatsen van het ontwikkelingsvraagstuk in zulke perspectieven verwerpelijk is, geven zij wel blijk van inzicht in de noodzaak van afwegingen. Daardoor komt de belangwekkende vraag aan de orde waar de optimale verdeling van levenskwaliteit van de menselijke soort ligt, gegeven de 'budget'-beperkingen die de milieuproblematiek stelt. Bij de beantwoording van deze vraag houdt Our planet, our health overduidelijk vast aan de belangen van de bestaande generatie. Net als het bekende Brundtland-rapport kenmerkt de studie zich door een ongebreideld geloof in het menselijk kunnen. Het op-

treden van potentiële conflicten wordt zoveel mogelijk weggedefinieerd. Hierdoor verdwijnen de echte keuzes en hun prijskaartjes naar de achtergrond.

Voor zover conflicten wel de kop op zouden steken, worden ze gerangschikt met behulp van twee expliciet geformuleerde ethische beginselen (blz. 4). Het eerste, bovengenoemde principe geeft prioriteit aan menselijk overleven, terwijl het tweede, ondergeschikte principe respect voor de natuur en beheersing van milieudegradatie inhoudt. Bij een eventueel conflict wordt zodoende gekozen voor de belangen van de nu levenden. Het zal duidelijk zijn dat indien bij een mogelijk conflict steeds voor het belang van de bestaande generatie wordt gekozen, dit weinig afwijkt van de huidige praktijk die nu juist de aanleiding vormt voor de milieuproblematiek. Wat dat betreft is hier sprake van een gemiste kans.

Ook in het cruciale, maar kortste (!) hoofdstuk over strategie komt men niet verder dan algemeenheden als "het versterken van het vermogen tot begrip en het handelen op basis daarvan" en "het werken aan een internationale consensus". Hoewel het natuurlijk goed denkbaar is dat "de rol van de professionele gezondheidszorg en gezondheidsautoriteiten verbreed moet worden", zal de econoom toch geneigd zijn te vragen naar mechanismen en factoren die buiten de directe gezondheidsprofessie om, zouden kunnen bijdragen aan het wegwerken van verschillen in levenskansen. Wat dat betreft zal de lezer worden teleurgesteld en kan deze beter terecht in het *World development report 1992* van de Wereldbank. Niettemin geeft de studie van de WHO een goed inzicht in de complicaties die optreden bij het streven naar optimalisering van de verdeling van levenskansen.

Herman Vollebergh

De auteur is werkzaam bij de Erasmus Universiteit Rotterdam.

2. Zoals geciteerd in *NRC Handelsblad*, 23 oktober 1990.

3. Vergelijk de gepubliceerde passages van Summers' notitie in *The Economist*, 8 februari 1992, blz. 66 en de venijnige analyse een week later: "He (Summers) supposes that the value of a life, or of years of life expectancy, can be measured by an objective observer in terms of incomes per head (...). This is naive utilitarianism reduced to an absurdity" *The Economist*, 15 februari 1992, blz. 18.